Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 94

IJTIMOIY BOSHQARUVDA ANTROPOTSENTRIZM TAMOYILINI ASOSLASHDA JADID MEROSINING AKSIOLOGIK AHAMIYATI

Mo‘ydinjon Muradilovich Muxidinov*
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi
✉ muxiddinov@81gmail.com

ANNOTATSIYA

Jadid merosi insonparvar boshqaruvni asoslash manbasi sifatida o‘rganiladi. Normativ qiyos qadr-qimmat, mazmunli ovoz va real imkoniyatni farqlaydi. Yaxshi niyatning paternalistik qarorni oqlamasligi konseptual asoslanadi. Pedagoglar tayyorlash uchun qarorni dalillash seminari taklif etiladi. Mezonlar nazariy natija bo‘lib, boshqaruv samaradorligi o‘lchanmagan.

Kalit so‘zlar

antropotsentrizm, jadid merosi, qadr-qimmat, subyektlik, ishtirok, pedagogik boshqaruv.

DOI: 10.5281/zenodo.23282051

KIRISH

Ijtimoiy boshqaruvning insonga yo‘naltirilganligi shaxsni qarorning yakuniy foyda oluvchisi deb e’lon qilish bilan tugamaydi. Inson uchun qilingan ish uning ishtirokisiz, ehtiyojini tekshirmasdan va e’tirozini eshitmasdan amalga oshirilsa, g‘amxo‘rlik paternalistik boshqaruvga aylanishi mumkin. Ushbu maqolada antropotsentrizm tabiatdan foydalanishda insonning cheksiz ustunligi haqidagi ontologik ta’limot sifatida emas, boshqaruvni shaxs qadr-qimmati, subyektligi va real imkoniyatlari bilan baholashning chegaralangan normativ tamoyili sifatida ishlatiladi. Bu ishchi ta’rif mavzuni ekologik antropotsentrizmga doir boshqa bahslardan ajratadi. M.Xujaev Behbudiyning islohotchilik faoliyatini ma’rifat va ijtimoiy munosabatlar doirasida tahlil qiladi [1]. Tarixiy tadqiqotdan olinadigan tayanch bilimning ijtimoiy mazmuni mavjudligidir; ammo zamonaviy boshqaruvning tayyor insonparvar modeli jadidlarda aynan hozirgi shaklda yaratilgan, deb aytish mumkin emas. S.Turabova innovatsion fikrlash bilan argumentativ kompetentlik munosabatini muhokama qiladi [2]. Ushbu ikki yo‘nalish maqolada ma’rifiy maqsad bilan qarorni asoslash amaliyoti o‘rtasidagi bog‘lanishni o‘rganishga xizmat qiladi. Tarixiy obro‘ zamonaviy qarorning to‘g‘riligiga mustaqil dalil sifatida ishlatilmaydi.

Pedagogik nuqtayi nazardan muammo ta’lim rahbarlari va bo‘lajak pedagoglarning «inson manfaatini hisobga olish» iborasini qanday amaliy savollarga aylantirishida namoyon bo‘ladi. Talaba uchun qulay deb hisoblangan yechim undan mustaqil tanlovni olib qo‘yishi; barcha uchun bir xil qoida esa turli sharoitlarda teng imkoniyat bermasligi mumkin. Bunday ziddiyatlarni tahlil qilish ma’naviy-ma’rifiy mazmunni boshqaruvning real tanlovlari bilan bog‘lashni talab qiladi. Tadqiqot savoli shaxsni qadrlashni yaxshi niyat darajasidan asosli qaror mezoniga qanday o‘tkazish mumkinligidir.

Maqolaning maqsadi jadid merosidan zamonaviy antropotsentrik boshqaruvga o‘tishda qo‘llanadigan aksiologik chegaralarni va ularning pedagogik talqinini asoslashdir. Asosiy tezisga ko‘ra, qadr-qimmat, mazmunli ovoz va real foydalanish imkoniyati bir-birini to‘ldiradi, biroq biri boshqasidagi jiddiy yo‘qotishni avtomatik qoplay olmaydi. Nazariy yangilik ana shu uchlikni shaxsga yo‘naltirilgan boshqaruvning tekshiriladi-

gan savollariga aylantirishdan iborat. Taklif etiladigan qaror tahlili usuli empirik samaradorligi tasdiqlangan trening emas.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot tarixiy-konseptual rekonstruksiya, normativ qiyoslash va pedagogik loyihalash usullariga tayandi. Jadid merosi zamonaviy tarixiy tadqiqot orqali o‘rganildi; qadr-qimmat, amaliy falsafa, ishonchlilik va ta’limiy erkinlashuvga doir nazariyalar hozirgi muammoni tahlil qilish uchun tanlandi. Tanlov mualliflarning qarashlari bir xil bo‘lgani uchun emas, ayni masalaning turli chegaralarini ochgani uchun amalga oshirildi. To‘liq tizimli sharh yoki tashkilotlar kesimidagi kuzatuv o‘tkazilgani da’vo qilinmaydi.

Tahlilda uch turdagi mulohaza ajratildi: tarixiy faoliyatni tavsiflovchi hukm, inson maqomini asoslovchi normativ hukm va o‘quv jarayonini tashkil etishga doir tavsiya. Har bir o‘tishda qo‘shimcha asos talab qilindi. Masalan, tarixiy ma’rifatparvar bilim olishni qadrlagani bugungi talabaning shaxsiy ma’lumotini cheklovsiz yig‘ishni oqlamaydi. Buning uchun alohida maqsad, zarurat va zarar tahlili kerak. Shu tariqa merosga murojaat bilan zamonaviy protsedurani tasdiqlash o‘rtasidagi mantiqiy masofa saqlanadi.

Fikriy sinovlar ta’lim xizmatiga kirish, stipendiya mezoni yoki talabalar murojaatini muhokama qilish kabi shartli vaziyatlar asosida tuzildi. Ular haqiqiy muassasa amaliyoti haqida ma’lumot bermaydi. Mezonning kuchi qarshi holatda tekshirildi: ko‘pchilik uchun foydali qaror alohida guruhning ovozini yo‘qqa chiqarsa, uning insonparvarligi qanday asoslanadi? Natija sonli indeks emas, turli axloqiy talablarning o‘rnini ajratadigan argumentativ tartib sifatida ishlab chiqildi.

NATIJALAR

Qadr-qimmat va manfaatni aynanlashtirmaslik. I.Kravets inson qadr-qimmatini falsafiy va huquqiy diskurslar munosabatida o‘rganadi [3]. Maqolada ushbu farqdan kelib chiqib, shaxsga foyda yetkazish bilan uni teng suhbatdosh deb tan olish ikki xil vazifa sifatida belgilanadi. Yordam oluvchidan minnatdorlik evaziga tanqiddan voz kechishni kutish qadr-qimmatni shartli imtiyozga aylantiradi. Taklif etilgan normativ talqinda shaxsning ehtiyoji yordam mazmuniga ta’sir qiladi, lekin uning hurmatga loyiq maqomi foydalilik yoki itoatkorlik bilan o‘lchanmaydi. Bu xulosa amaldagi qonun bandining o‘rniga berilmaydi. A.Guseynovning amaliy falsafaga bag‘ishlangan tahlili axloqiy savolni tashqi qoidani bilishdan kengroq doirada ko‘rishga yordam beradi [4]. Mazkur tadqiqot uchun buning ahamiyati qaror egasining o‘zini ham axloqiy baholash maydoniga kiritishidadir. Rahbar «kimga nima qilish kerak?» savolidan tashqari «men qanday asos bilan boshqa shaxsga talab qo‘yyapman?» savolini ham qo‘yadi. Ma’rifiy yetakchilik bu talqinda boshqalarning fikrini o‘rniga fikrlash emas, qaror shartlarini tushunarli qilib, ularning javob berish imkonini saqlashdir.

Mazmunli ovoz va ishonchga loyiqlik. Ikkinchi natija maslahatlashuvning mavjudligi bilan qarorga ta’sir qilish imkoniyatini farqlashdir. Yig‘ilishda qatnashish, fikr bildirish, asosli javob olish va qarorda o‘zgarish ko‘rish bir xil hodisa emas. Maqola taklifida maslahatlashuvning mazmuni bildirilgan dalilning keyingi taqdirini kuzatish orqali tekshiriladi. Har bir taklif qabul qilinishi shart emas, ammo uni rad etish sababi izohlanadi. Aks holda shaxs boshqaruv jarayoniga kiritilgandek ko‘rinsa-da, faqat oldindan belgilangan xulosani ma’qullovchi rolni bajaradi.

O. O’Neill ishonchning mavjudligi bilan ishonchga loyiqlikni ajratadi [5]. Ushbu farq boshqaruv tahlilida «jamoa rahbarga ishonadi» degan da’voni yetarli kafolat sifatida qabul qilmaslikka asos beradi. Halollik, malaka va ishonchli faoliyatga doir dalillar alohida ko‘rsatilishi kerak. Pedagogik taklif shundan iboratki, bo‘lajak rahbar o‘z qarorini shaxsiy obro‘si bilan emas, tushunarli sabablar va tekshirish imkoniyati orqali himoya qilishni mashq qiladi. E’tiroz huquqi ishonchning dushmani emas, uning asoslarini ko‘rinadigan qiluvchi shart sifatida talqin etiladi.

Real imkoniyat va pedagogik erkinlashuv. I.Robeyns imkoniyatlar yondashuvini adolatni baholashga aloqador, lekin barcha normativ masalani yakka o‘zi hal qilmaydigan doira sifatida tushuntiradi [8]. Ushbu maqolada resurs berilishi bilan undan foydalana olish farqlanadi. Ta’lim xizmatiga elektron ariza topshirish yo‘li ochilishi, zarur vosita yoki ko‘nikma bo‘lmagan shaxsning imkoniyati ham kengaydi, degani emas. Baholash savoli «hamma uchun bir xil taklif bormi?»dan «kim undan qanday to‘siq sababli foydalana olmaydi?»ga o‘tadi.

Farqli yordamning adolatliligi esa uning sababi va mutanosibligi bilan asoslanadi. G.Biesta erkinlashtiruvchi ta’limdagi o‘qituvchi rolini murakkablashtiradi: bilim berishning o‘zi ham, o‘qituvchining butunlay chekinishi ham erkinlashuvni avtomatik ta’minlamaydi [7]. Mualliflik pedagogik xulosasi ta’lim oluvchiga qaror subyekti sifatida murojaat qilishdir. U tayyor javobga yetaklanadigan obyekt bo‘lib qolmasligi, ayni paytda barcha asoslash yukini yolg‘iz ko‘tarishga tashlab qo‘yilmasligi kerak. O‘qituvchi muqobil dalillarni ko‘rsatadi, xatoni aniqlashga yordam beradi va yakuniy hukmning sababini talabaning o‘zidan so‘raydi.

1-jadval. Insonga yo‘naltirilgan boshqaruvning normativ tekshiruv mezonlari

O‘lchov	Tekshiruv savoli	Qarorda ko‘rsatiladigan dalil	Chegara
Qadr-qimmat	Shaxs vositaga aylantirilmayaptimi?	Ta’sirlangan tomon maqomining himoyasi	Foyda kamsitishni qoplamaydi
Mazmunli ovoz	E’tiroz qanday ko‘rib chiqildi?	Javob va qarorning o‘zgarish izi	Yig‘ilishga kelish ta’sir bilan aynan emas
Real imkoniyat	Xizmatdan kim foydalana olmaydi?	To‘siq va mutanosib yordam tavsifi	Bir xil qoida teng natija demak emas
Hisobdorlik	Xato aniqlansa kim javob beradi?	Qayta ko‘rish sharti va javobgar	Ishonch izoh berishni bekor qilmaydi

Jadvaldagi mezonlar o‘zaro bog‘liq, lekin oddiy o‘rtacha ballga keltirilmaydi. Ko‘pchilikning yuqori qoniqishi bir guruhning asosli e’tiroziga javob berilmaganini yashirmasligi kerak. Shuningdek, tushunarli izoh berishning o‘zi zarur resurs yo‘qligini bartaraf etmaydi. Muallif ikki bosqichli baholashni taklif etadi: avval qadr-qimmatni kamsituvchi va ovozni asossiz yo‘qqa chiqaruvchi shartlar aniqlanadi; keyin maqbul variantlarning foydasi va amaliy bajarilishi qiyoslanadi. Bu matematik optimal yechim formulasi emas, ustuvor savollar tartibidir.

Qarorni asoslash seminarining loyihasi. Ta’lim menejmenti seminarida bir xil muammo turli rollar nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Shartli vaziyatda qo‘shimcha o‘quv resursini taqsimlash mezoni ishlab chiqilishi kerak. Bir guruh boshqaruv samaradorligini, ikkinchisi xizmatdan foydalanish to‘siqlarini, uchinchisi esa axborot va e’tiroz tartibini tekshiradi. Rollar shaxsning doimiy belgisi sifatida emas, muammoni turli burchakdan o‘qish uchun vaqtinchalik vazifa sifatida beriladi. Yakunda har bir guruh boshlang‘ich taklifini boshqa tomonning kuchli dalili ta’sirida qayta yozadi.

Qaror bayonida aniqlangan ehtiyoj, ko‘rib chiqilgan muqobillar, rad etilgan dalilning sababi, zarar kamaytirish chorasi va qayta ko‘rish sharti ko‘rsatiladi. Ushbu hujjatning qiymati uning uzunligida emas, talaba qarorning kimga va qanday ta’sir qilishini farqlay olishidadir. Pedagog o‘z pozitsiyasiga mos javobni emas, qarama-qarshi manfaatlarni tushuntirish va tanlov sababini oshkor qilish sifatini baholaydi. Manfaatdor tomon haqidagi xayoliy ma’lumotlar real odamga nisbat berilmaydi; haqiqiy murojaat ishlatilsa, uning maxfiyligi alohida himoyalanishi kerak.

M. Hand axloqiy ta’limdagi tadqiqot hamjamiyatini muhokama qilib, barcha axloqiy masalani bir xil darajada ochiq savol deb olishga qarshi farqlarni ko‘rsatadi [6]. Bu maqola uchun muhim cheklovdir: muloqotning mavjudligi zo‘ravonlik yoki kamsitishni maqbul variant sifatida teng qo‘yishni talab etmaydi. O‘qituvchi asoslangan minimal axloqiy chegarani tushuntiradi, uning qo‘llanishidagi murakkab vaziyatlarni esa ochiq muhokama qiladi. Shunday qilib, talaba erkinligi befarqlik bilan, pedagogik rahbarlik esa so‘zsiz bo‘ysundirish bilan aynanlashtirilmaydi.

MUHOKAMA

Antropotsentrik yondashuvga birinchi e’tiroz insoniy ehtiyojlarning xilma-xilligi umumiy boshqaruvni murakkablashtirishidir. Mazkur e’tiroz barcha istakni qondirish talabi qo‘yilgandagina hal etib bo‘lmas muammoga aylanadi. Maqolada esa har bir istakning ustunligi emas, qaror ta’sirini asosli hisobga olish talabi qo‘yiladi. Resurs cheklanganida ustuvorliklar belgilanadi, lekin ularning sababi ochiladi va tanlovdan tashqarida qolganlarning maqomi pasaytirilmaydi. Individuallashtirish umumiy qoidadan istisnolarni ko‘paytirish emas, qoida kimga qanday ishlashini ko‘ra bilishdir.

Ikkinchi e’tiroz tarixiy merosni bugungi boshqaruvga ulash anaxronizmga olib kelishidir. Shuning uchun jadidlarning ma’rifiy faoliyati zamonaviy inson huquqlari, imkoniyatlar yondashuvi yoki ta’lim menejmentining tayyor ko‘rinishi deb berilmadi. Tarixiy tadqiqot ma’rifat va ijtimoiy mas’uliyat munosabatini ko‘rsatadi; zamonaviy mezon esa alohida normativ dalil bilan asoslanadi. Ikki qatlam o‘rtasidagi aloqa aynanlik emas, qayta talqin qilinadigan savollar umumiyligidir. Bir xil «inson manfaati» iborasining turli davrlardagi mazmuni avval farqlanishi lozim.

Uchinchi chegarani pedagogik natijaning maqomi tashkil etadi. Seminar davomida talabaning yaxshi asoslangan javobi uning kelgusida adolatli rahbar bo‘lishini kafolatlamaydi. Baholash vositasini tekshirish uchun turli vaziyatlar, mustaqil baholovchilar, keyingi amaliyotda qaror dalillari va ishtirokchilar tajribasi zarur. Mazkur tadqiqot bunday

ma’lumotlarni yig‘magan. Uning natijasi insonparvarlik haqidagi umumiy niyatni qaror tahlilining tushunarli savollariga aylantirishdir; samaradorlikni tasdiqlash keyingi bosqichga tegishli.

XULOSA

Jadid merosining antropotsentrik boshqaruvni asoslashdagi aksiologik ahamiyati tarixiy obro‘ bilan zamonaviy qarorni oqlashda emas, bilim, shaxsiy mas’uliyat va umumiy hayot o‘rtasidagi munosabatni qayta muhokama qilish imkoniyatidadir. Qadr-qimmat, mazmunli ovoz va real imkoniyatning farqlanishi inson uchun qaror qabul qilish bilan inson ishtirokida qaror qabul qilish o‘rtasidagi masofani ochdi. Mezonlar o‘zaro bog‘liq bo‘lsa-da, birining bajarilishi boshqasini ortiqcha qilmaydi.

Pedagogik natija sifatida ta’lim boshqaruviga doir muammoni manfaatdor tomonlar nuqtayi nazaridan qiyoslash va qarorni qayta asoslash seminari taklif etildi. Uning vazifasi tayyor axloqiy formulani yodlatish emas, talabani o‘z hukmining sabablari va oqibatlari uchun javob bera oladigan subyekt sifatida rivojlantirishdir. Joriy etishdan oldin top-shiriqlarning mazmuniy mosligi, baholashning izchilligi va o‘quv yukiga mutanosibligi tekshirilishi kerak. Nazariy mezon amaldagi huquqiy tartib yoki empirik tasdiqlangan boshqaruv standartining o‘rnini bosmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xujaev M. Mahmudhoja Behbudiy leader of the Jadid reforms // The Light of Islam. No. 3. 2020. (p. 39–47). DOI: 10.47980/TLOI/2020/3/4
2. Turabova S. K. The relationship between the development of innovative thinking and argumentative competence // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. Vol. 11, No. 5. 2021. (p. 297–300).

   DOI: 10.5958/2249-7137.2021.01373.2

3. Кравец И. А. Homo Dignus в философском и правовом дискурсе: человеческое достоинство и философия конституционализма // Вопросы философии. № 2. 2020. (p. 26–37). DOI: 10.21146/0042-8744-2020-2-26-37
4. Гусейнов А. А. Практическая философия: традиция и современные тенденции // Этическая мысль. Т. 23, № 1. 2023. (p. 5–26). DOI: 10.21146/2074-4870-2023-23-1-5-26
5. O’Neill O. Linking Trust to Trustworthiness // International Journal of Philosophical Studies. Vol. 26, No. 2. 2018. (p. 293–300).

   DOI: 10.1080/09672559.2018.1454637

6. Hand M. Moral education in the community of inquiry // Journal of Philosophy in Schools. Vol. 7, No. 2. 2020. (p. 4–20). DOI: 10.46707/jps.v7ii.118
7. Biesta G. Don’t be fooled by ignorant schoolmasters: On the role of the teacher in emancipatory education // Policy Futures in Education. Vol. 15, No. 1. 2017. (p. 52–73). DOI: 10.1177/1478210316681202
8. Robeyns I. The Capability Approach // The Oxford Handbook of Distributive Justice. Oxford: Oxford University Press. 2018. (p. 109–128).

   DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199645121.013.5